

П. Зайцев не ввійшов до складу цієї делегації та згодом йому все ж таки вдалося потрапити в Україну. Дуже скоро у членів Української громади в Петербурзі з'явилася можливість взяти участь у практичній діяльності на окупованих російською армією галицьких і буковинських землях. На керівну роботу в цивільному управлінні Галичини й Буковини були призначені Д. Дорошенко та О. Лотоцький, а в Молодій громаді в Петербурзі вони знайшли собі помічників для управління повітами. Так, у квітні 1917 р. Тимчасовий уряд за рекомендацією Д. Дорошенка призначив П. Зайцева повітовим комісаром Косівщини. На цій посаді він пробув до вересня 1917 р. – часу, коли було ліквідовано російські комісаріати в Галичині й Буковині.

Так закінчується Петербурзький період життя П. Зайцева – пора активних і результативних дій, завдяки яким відбулося становлення людини-українознавця насамперед, людини-борця, громадсько-культурного діяча, політика. Приклади і досвід людей, які оточували Павла Івановича, його постійний внутрішній потяг до нового перспективно-результативного, розуміння мети діяльності і наполеглива праця були основою розвитку цілеспрямованої, високоосвіченої, суспільно значущої особистості.

Лебедєва О. (Київ)

ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ С. ЄФРЕМОВА

У статті простежується роль відомого українського суспільного діяча С. Єфремова у державному житті українського народу в 1917 р.

Очікуючи від історії дару свободи, ми ризикуємо ніколи його не дочекатись. Історія – це ми самі, і тому нам доводиться брати самим на себе її тягар. Ідея активної участі в історії стає провідною в сучасній культурі. Своє бачення політичного портрета Сергія Єфремова та аналіз його ролі в державотворчій діяльності представляє авторка статті.

С. Єфремов – досить відома політична фігура в історії України першої чверті ХХ ст. Громадський, політичний діяч, талановитий письменник, публіцист, літературний критик, історик української літератури. Коли організувалася Центральна рада, його обирають заступником голови цього органу, що говорить про певний авторитет та визнання його українським суспільством у той час. Чи були для цього підстави? Так, певні підстави були. Адже він був одним із керівників радикальної, а пізніше демократично-радикальної партії, яка в 1908 р. трансформувалася у ТУП,

що проіснувало до 1917 р. Товариство здійснило колосальну просвітницьку роботу, зробивши великий внесок у відродження самосвідомості українського народу, готуючи ґрунт до революційних звершень 1917 р. Сам С. Єфремов доклав чимало зусиль для об'єднання багатьох тогочасних громадських діячів, вів пропагандистську, інформаційну, культурно-освітню роботу, згуртовуючи українські сили.

З якими ж планами прийшов до 1917 р. С. Єфремов? У програмних положеннях очолюваної ним партії основними гаслами були такі: федерація рівноправних автономних національно-територіальних одиниць та соціалістичні вимоги, передача всієї землі з її багатствами та промисловість у спільну народну власність, парламентаризм, конституціоналізм. Водночас факти свідчать, що ідейно-теоретична платформа та практична діяльність С. Єфремова не були позбавлені і недоліків. Він, як один з керівників Товариства, не усвідомлював значення власної державності, ролі приватної власності у суспільних відносинах, як одного з головних чинників прогресу та конкуренції. Не було програми практичних кроків післяреволюційної побудови країни, альтернативних шляхів розвитку та досягнення своїх політичних цілей, не здійснено оцінки наслідків обрання того чи іншого варіанта, не враховано довготермінової перспективи, у т.ч. можливих наслідків та впливу політики протягом наступних років. Важливим фінансовим та військовим питанням теж не було приділено належної уваги. Щодо армії, то програма демократично-радикальної партії проголошувала плани її реорганізації до рівня міліції, а міжнародні конфлікти планувалося залагоджувати «полюбовним шляхом».

Перших помилок, з точки зору авторки, С. Єфремов припустився з самого початку революційних змін в Україні. Як відомо, лідери ТУП були ініціаторами створення Центральної ради, яка прагнула репрезентувати інтереси всього українського народу. Члени Ради ТУПу у складі Д. Дорошенка, А. Ніковського, Є. Чикаленка, С. Єфремова тощо. сподівалися стати загальнонаціональним об'єднуючим органом, але вже на одне з перших її засідань прийшли соціалісти І. Стешенко та Д. Антонович з вимогою включити до Центральної ради представників соціалістичних організацій. Щоб не утворювати двох центрів, тупівці погодилися на об'єднання. Але це не зняло розбіжностей між цими політичними угрупованнями, що проявилось на виборах голови Центральної ради ще до приїзду М. Грушевського. Тупівці висунули кандидатуру Д. Дорошенка, а соціалісти – Ф. Крижанівського, який зібрав більше голосів, що істотно вплинуло на позицію тупівців. «Сей дрібенький епізод, – писав згодом М. Грушевський, – мав чималий вплив на дальший розвиток подій: мозок української нації, згодом есефи – «українські кадети», які вважали себе одиноко інтелігентним і культурним серед української нації і покликаним до політичного проводу – зайняли позицію незаінтересованого й

ображеного обсерватора зусиль українського суспільства для використання даного політичного моменту в інтересах українського народу»¹. Тому аналізуючи, наскільки ефективно вдалося використати С. Єфремову тогочасні можливості, доводиться здебільшого вдаватися до критичних оцінок. Ми бачимо політичні амбіції, а не відданість справі, хоча він розумів, «що не буває вдруге такої хвилі і що історія не прощає помилок, вагань і недбальства»².

У цей складний для України період українським політичним лідерам необхідно було шукати компроміси, працювати на користь України, у якій на той момент було забагато внутрішніх проблем і зовнішніх ворогів. Але С. Єфремову бракувало лідерських якостей, харизматичних рис, самовпевненості, щоб отримати провід у створеній ТУПом Центральній раді. Тому можна погодитися з висновками В. Солдатенка, який пише, що постійно опиняючись у позиції «ображених», яких виправдує інтелігентність, делікатність поведінки, керівники українського руху не могли розраховувати на стійке ініціювання політичних подій, нерідко не встигали за стрімкими процесами, плентались у хвості подій³.

У травні 1917 р. у складі делегації від Центральної ради, С. Єфремов виїхав на переговори з Тимчасовим урядом із вимогою надати Україні автономії, але делегації не вдалося досягнути бажаного результату. Представники російської влади рішуче відмовилися визнати принцип автономії і, як це не раз бувало в історії українського руху, у його представників, що приїхали до столиці прохати урядової ласки, не вистачило ні духу, ні досвіду для радикальної постановки питання перед урядом. С. Єфремову та іншим членам делегації не вдалося довести право українського народу ні на самостійне, ні на автономне життя. Їм не вистачило аргументів, твердості та впевненості. Так, хоча С. Єфремову видалася можливість на власному досвіді переконатись у непоступливості російського уряду, але, на жаль, відповідних висновків він для себе не зробив і продовжував ще довгий час підтримувати ідею автономії України у складі Росії, сподіваючись на розуміння російської демократії. Він побоювався розриву з російською демократією, оскільки був пов'язаний з ними ще масонськими зв'язками. Членство в масонській організації допомогло С. Єфремову та іншим братам, з одного боку, об'єднатися для повалення самодержавства, а з іншого боку, зумовило поступки С. Єфремова перед російськими братами з Тимчасового уряду, який не знайшов у собі сили, твердості та самовпевненості оголосити про творення незалежної України. Загалом масонські методи організації наклали

¹ Грушевський М. Споми́ни // Київ. – 1989. – № 8. – С. 130.

² Заклик // Последние новости. – 1917. – 9 марта.

³ Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 2003. – С. 201.

відбиток на все життя С. Єфремова, який психологічно звик до впливу «іза-лаштунків», що не сприяло підтримці його народом. Тому при розробці І Універсалу С. Єфремов зайняв надто помірковану позицію. Як згадував Є. Чикаленко, С. Єфремов і А. Ніковський доводили йому, що Центральній раді не варто було навіть прагнути до автономного урядування в Україні, що вона «безсильна навести лад, дати всьому порядок в країні, а тому ліпше було б їй і не добиватися влади»¹. Підготовлений В. Винниченком перший варіант Універсалу, що декларував досить рішучі кроки в плані здобуття Україною автономії, зусиллями С. Єфремова був скерований у бік «поміркованості» (тут необхідно наголосити на нещирій або суперечливій позиції С. Єфремова, який усю свою попередню політичну діяльність присвятив агітації та боротьбі за автономію, а на практиці почав створювати перешкоди тим, хто прагнув це зробити).

Про вплив С. Єфремова на характер Універсалу маємо відомості з його листа до Є. Чикаленка, у якому він писав: «Демагоги на чолі з професором тягнуть до повного розриву, доводиться здержувати з великою натугою той безпардонний максималізм. З універсалом трохи не вийшло біди. Володимир Кирилович, як художник, захопився і такого був страхіття понаписував, що за тиждень треба було б повстання оповіщати. Центральна Рада мало не прийняла зопалу за півтори години такий акт. Насилу пощастило збити з цієї позиції і повикидати гострі місця... Я радий, що не виїхав на цей час з Києва»². У листі до Д. Дорошенка з цього приводу говориться наступне: «З газет ви знаєте, який у нас галас стояв ... Коли б мені не бути в Києві, то універсал мав би зовсім інший характер. Чисте лихо! Я просто боюсь зараз виїздити з Києва»³.

Сам В. Винниченко, описуючи дискусії у Центральній раді щодо позиції С. Єфремова, зокрема, зазначав, що останній переконував, що в Україні нема відповідних кадрів, які могли б створити весь необхідний державний апарат. Оповідивши творіння державності, треба ж те, дійсно, й робити (цікаво, навіщо було тоді ще на початку ХХ ст. створювати партію, яка, як відомо, своїм головним завданням ставить прихід до влади). Створити ці органи, «не маючи ніякої мілітарної сили й маючи в той час проти себе й мілітарну, й поліційну, адміністративну силу старої держави, та ворожість усієї неукраїнської людності неможливо»⁴. Тут варто зауважити, що інші керівники демократично-радикальної партії добре усвідомлювали необхідність таких кроків, як І Універсал. Так, Ф. Матушевський у листі до

¹ Чикаленко Є. Уривки зі спогадів з рр. 1919-1920. – Нью-Йорк, 1963. – С. 22.

² Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУ), ф. 44, № 481.

³ Там само, ф. 317, № 113 (Лист С. Єфремова до Д. Дорошенка у Вінницю від 15.06.1917 р.).

⁴ Винниченко В. Відродження нації. – К.: Дзвін, 1919. – Ч. 1. – С. 254-255.

Є. Чикаленка від 3 липня 1917 року зазначив: «Час такий, що не виставити всіх наших домагань не можна. Ми, українська інтелігенція, проводирі України, повинні це зробити з двох причин: перше – що більше запросиш, то більше матимеш, а якщо лишишся при скромних домаганнях, то й слухати не захочуть і дадуть те, що «з носа спаде»; друге – залишаючись на ґрунті поміркованих домагань, ми, безумовно, лишаємось в хвості революції»¹.

Перед лідерами Центральної ради після проголошення I Універсалу постало нелегке завдання щодо подальших відносин із Тимчасовим урядом. Для того щоб їх зберегти, С. Єфремов наполягав визнати за необхідне провести наступні переговори з урядом уже не по питанню визнання автономії, а лише про право її отримання в майбутньому. Позиція С. Єфремова як керівника УРДП і його тиск на голову Центральної ради М. Грушевського призвів до прийняття вигідного для Тимчасового уряду II Універсалу, який згортав процес отримання автономії України до вирішення цього питання російськими Установчими зборами, запланованими на зиму 1917 р.² Така поміркована позиція С. Єфремова проявилась і під час дискусії Центральної ради про визнання доцільності дотримання «Інструкції Тимчасового уряду». О. Шульгін, за мовчазної згоди С. Єфремова, переконував, що не потрібно ставати на шлях боротьби з російським урядом, оскільки це призведе до «великого нещастя»³. Можна зробити висновок, що він не усвідомив повною мірою наслідків своєї попередньої діяльності, намагаючись уповільнити темпи національного відродження, ввести його в «помірковані» рамки. Така позиція була достатньо дивною у той революційний час.

23 червня 1917 р. на засіданні Центральної ради було обрано членів Генерального секретаріату. С. Єфремова обирають секретарем міжнародних справ. Але на цій посаді він пробув зовсім недовго. Остання участь його в засіданні Генерального секретаріату засвідчена протоколом від 29 червня 1917 р. Причини відходу С. Єфремова полягали, очевидно, у його незгоді з курсом, який здійснювала УЦР під керівництвом М. Грушевського, у складних особистих стосунках з головою Ради, а головне, у його побоюванні брати на себе відповідальність, здійснювати прогресивні політичні кроки на користь України, у його нездатності до креативної діяльності. Як голова Союзу українських автономістів-федералістів, С. Єфремов 25-26 червня 1917 р. провів партійну

¹ ІР НБУ, ф. 44, № 481, арк. 2.

² *Могильний Л.* Провідна роль С. Єфремова у створенні та діяльності УПСФ у 1917-1918 рр. // *Часопис української історії.* – К., 2007. – Вип. 6. – С. 76.

³ Див.: *Любовець О.* Українські партії й політичні альтернативи 1917-1920 рр. – К.: Основа, 2005. – С. 76.

конференцію, яка затвердила нову назву «Українська партія соціалістів-федералістів» та прийняла проект оновленої програми. Так, С. Єфремов та інші лідери есефів знову постановили, що реформована держава мала стати федерацією автономних національно-територіальних одиниць. Поїздка до Петербурга, на жаль, нічому їх не навчила. До відома такого федерального державного центру лідери партії віддавали права на міжнародні відносини, військові та морські справи, загальнодержавні фінанси, мито, грошові справи, шляхи, телеграф та ін.¹ – тобто найголовніші державні функції. Як стверджував член партії есефів А. Білецький, – завдання головного комітету УПСФ полягало у впливі на керівників інших партій, до надмірних експериментів як у Центральній раді та в урядах². Отже, з програми, очолюваної С. Єфремовим партія та його політичних кроків, видно, що до самостійного державного життя есефи не були готові ні теоретично, ні практично. У цьому зв'язку Дурдуківський, близький друг С. Єфремова, пізніше згадував, що «революцію ми, по правді, уявляли собі достатньо наївно, здавалося досить скинути царя, як діло само собою налагодиться»³. Звичайно сутність такої складної ситуації деякі лідери Української революції не могли осягнути відразу. Оцінюючи політичну діяльність есефів, а отже, і С. Єфремова, Л. Жебуньов у листі до Є. Чикаленка писав: «Це не діячі громадські, а студенти, що начитались книжок і не здатні зрозуміти життя. Я не жалкую про те, що вони не пішли у міністри, бо вони не здатні бути державними діячами, ні бельмеса не розуміють, а тому і не змогли б налагодити порядку, а тільки думали про те, щоб не одступитись от букви тієї науки, що вчитали з книжок, користі од них не було б ніякої. Очевидно, вони ніколи не доростуть до того, щоб зрозуміти реальні життєві справи, то нехай і не йдуть до них, а лишаються письменниками, або робітниками на теоретичному полі»⁴. Можна погодитись і з М. Шаповалом, який радив нащадкам: «Вибирай собі справжніх провідників. Не вибирай того, що лише може історію писати, а бери того, що може історію робити. Писати історію і її робити – це два різні фахи»⁵.

¹ Українські політичні партії кін. XIX ст. – поч. XX ст.: Програмові та довідкові матеріали / Упор. В. Шевченко та ін. – К.: Фенікс, 1993. – С. 148; Павко А. Політичні партії та організації в Україні напр. XIX – на поч. XX ст.: методологія. Історіографія, проблеми, перспективні напрямки наукових досліджень. – К., 2001; Шморзун П. Політичні партії України на початку XX ст. // Наукові праці з питань політичної історії. – К.: Либідь, 1992. – С. 14-25.

² Стрілець В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кін. XIX – 1939 рік). – К.: Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2002. – С. 117.

³ Державний архів СБУ, ф. 67098, т. 178, арк. 4.

⁴ ІР НБУ, ф. 44, № 481, арк. 2.

⁵ Див.: Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 2003. – С. 875.

3 липня 1917 р. С. Єфремов відходить від державної діяльності та зосереджується на публіцистичній роботі в «Новій Раді», подаючи свої оцінки діям Центральної ради, популяризуючи ідеї «автономії України», «федеративного устрою». Можна зробити висновок, що у цей конкретний історичний період він був не творцем життєвих обставин, а виявляв себе здебільшого як критик. Так, коли настала пора творити власну державність, перебуваючи на автономістичних позиціях, він не мав програми конкретних дій творення незалежної країни. Був неготовим до практичної державно-адміністративної роботи та до відстоювання вимог українського народу. Ні про яку власнодержавницьку позицію чи діяльність С. Єфремова у 1917 р. говорити не можна. Авторка дійшла висновку, що прагнення С. Єфремова, як голови партії автономістів-федералістів до федерації з Росією це просто невпевненість у своїх силах, побоювання діяти самостійно в реальних умовах як державців. Тут необхідно наголосити також на важливості психологічного фактора політичного лідера, який здатен привести інших до успіху, який усвідомлює свою відповідальну роль перед суспільством.

Отже, мало бути лише теоретиком, необхідно володіти певними якостями: бути відданим своєму народу, усвідомлювати свою відповідальність, мати авторитет, аналітичний розум, бути самовпевненим, володіти лідерськими якостями, здатність приймати рішення, вміння все робити у належний час, іти на компроміс, здатність долати будь-які перешкоди тощо.